

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО "ПРОСВІТА" ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА
ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**Українська
мода на
Закарпатті**

у минулому і сьогодні

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(УЖГОРОД, 5-6 ТРАВНЯ 1992 РОКУ)

УЖГОРОД-1993

діляли, зникла" (с.98).

Про розселення цих етнічних груп автор повідомляє таке: "Обійки жили на Верховині - вузькій смугі гір і пагорбів, яка простягалася на схід від Ужоцького перевалу вздовж колишнього польського кордону" (с.98), "східна частина Карпатської України була заселена гудулами" (с.100), а "відносно мала кількість рутенів жила в долині, і їх називали долинянами" (с.102).

Книга містить багато інших цікавих спостережень і висновків, які варто мати на увазі всім, хто серйозно займається проблемами етнографії автохтонного слов'янського населення Карпатської України.

Примітка: 1. Див., наприклад: Gerhard Wahrig. Deutsches Wörterbuch. - 1991. - S. 1087.

Р. ОБІЦІНСЬКИЙ, студент істор.ф-ту УжДУ

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ЗАКАРПАТТЯ У ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА ТА ЙОГО ПОСЛІДОВНИКІВ

Донедавна крामольна думка про франкову концепцію етногенези українців як запозичену викликала б непередбачені наслідки. Вона тотожна схемі М. Грушевського⁴, а в даному контексті проілюстрована фрагментами закарпатської старовини. Перший період, за І. Франком, - епоха самостійності: скіфи (анти), Київська Русь (до 1340 року). У "Причинах до історії України-Русі" (1912) він розглянув слов'янсько-руську колонізацію Тисо-Дунайського басейну, у студії "Угорська національна зага" (1914) - міграцію мадярів, а в повісті "Захар Беркут" (1882) - монголо-татарське нашествя 1241 р. в Східну Європу через Карпати. Хронологічні межі другого періоду охоплюють часи литовсько-польського панування, російських і австро-угорських придбань (до кінця ХІІІ ст.). В І. Франка знаходимо висококваліфікований розбір духовних здобутків краю - монографічне дослідження "Карпаторуське письменство ХІІ-ХІІІ вв." (1900) і розвідку "Студії на полі карпаторуського письменства ХІІ-ХІІІ вв." (1901). Національне відродження шляхом літератури, тобто третій період, припало на ХІХ ст. На мовно-національні колізії за Карпатами І. Франко відгукнувся у низці своїх наукових і публіцистичних виступів: "Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер" (1893), "Кошут і кошутська війна" (1894), "Стара Русь" (1907), долучив вступ і кінцівку до маніфесту "І ми в Європі" (1896).

написаного одноосібно В. Гнатюком² тощо. У них, власне, подано не широкую панораму народного життя в Українських Карпатах, а лише скупі штрихи до рисопису закарпатської інтелігенції та вихідців із краю. Мова йде про гофрата північноугорських комітетів А. Добрянського, твори О. Духновича, А. Кралицького, С. Павловича, поважну роль М. Балудянського, і. Орлая, і. Земанчика, П. Лодія у розвитку російської духовності, а Ю. Гуци-Венеліна - і болгарської.

Спеціальних мовознавчих праць із закарпатської проблематики у І. Франка немає. Однак у "Карпаторуському письменстві ХІІ-ХІІІ вв." чималі місце відведено мовностилістичному аналізу літературних надбань регіону.

І. Франко володів методикою різних літературно-критичних шкіл. Тривке враження на нього справили ідеї французя і. Тена³. Услід за ним І. Франко розрізняв у будь-якому творі (а це відчутно у "Карпаторуському письменстві") дію трьох факторів - національність, середовище, конкретно-історичний момент, виявляючи таким чином головну суть написаного. Крім того, він, як ерудований дослідник-поліглот, зумів скористатися двома десятками праць А. Петрушевича, Є. Сабова, О. Петрова, Ж. Паулі та ін. і ввести в науковий обіг ряд рукописних знахідок.

Від монографії І. Франка до аналогічних синтетичних праць О. Мишанича⁴ і В. Микитася⁵ - кілька десятиліть, котрі внесли у розв'язання проблеми багато нового фактичного матеріалу. Рису підвів О. Мишанич, подавши відомості про понад 30 учительських евангелій і збірників, пісеньників, літописів, "Олександрій", що побутували тут і свого часу були предметом наукового опису Є. Сабова, Г. Стрипського, О. Петрова, І. Франка, В. Гнатюка, Ю. Яворського, І. Панькевича. Розглянувши питання в історіографічному розрізі, О. Мишанич далі йде услід за оцінками І. Франка, а структура його праці склалася, очевидно, під впливом В. Барчака та М. Возняка (докладніше про них див. нижче). Він також підготував до друку "Карпаторуське письменство" у відповідному томі зібрання творів Каменяра.

Однак досі ніхто не відважився визначити специфіку поглядів І. Франка на тутешні старожитності в етнологічному розрізі. Отож що таке Закарпаття ХІІ-ХІІІ ст. з погляду І. Франка? У географічному вимірі, безперечно, це складова частина Карпатської Русі-України, поділеної навпіл між польськими і угорськими феодалами. Це обшир Карпатських гір над Ужем, Лаборцем, верхів'ям Тиси, заселений русинами (українцями), що в силу природних і

етнічних обставин тісно зв'язані зі Східною Словаччиною, Галичиною та Буковиною.⁶ Із восьми утроруських рукописів особливу увагу І.Франка привернули ті, що були виявлені в бібліотеці василіянського монастиря в Ужгороді (Унгварський рукопис) і на Пряшівщині (рукопис з с. Літманової С.Теслевцевого). Порівнюючи їх з аналогічними галицькими творами ХІІІ ст. (о.Т.Поповича Тухлянського, П.Кузкевича), учений приходив до висновку, що це переробка одних і тих же релігійних сюжетів, а "їх мова - проста народна, з мадяризмами і полонізмами, вживана в даній місцевості, з закрапкою місцевого діалекту, декуди з невеликою примішкою церковщини, не більшою, як її можна було почути в устах дяків і сільських грамотіїв".⁷

В етнодемографічному плані, за І.Франком, ця територія була тоді найчистіше заселена русинами, з незначним процентом чужинців, "найменше винародовлена і найконсервативніша в захованні свого типу, своєї мови, звичаїв і способу життя", бо "хвилі історичних катастроф, що потрясли інші частини нашої вітчизни, скди доходили в дуже ослабленій формі"; а на мобільність населення, соціально-економічні відносини наклали відомток і гори, і лісиста місцевість, бідна на хліб, що робила неможливим заведення панщини, але давала простір для "кочового, пастирського або розбійного життя".⁸ Часті неврожаї змушували горян шукати заробітків у долинах, звідки їх цікавість до авантур і сміливих подорожей.

Загальноосвітній рівень населення території І.Франко визнав мінімальним, навіть серед духовенства. "Се мало той добрий бік, що релігійна пропаганда, протестантів чи католиків, не гарячила тут нікого, - зауважив учений. - На прості обставини життя вистачала проста етика, а для догматичних тонкостей не було розуміння"; однак із тої пори збереглися писемні пам'ятки, на підставі яких він висловив думку про розвинуту літературу Українських Карпат ХІІ-ХІІІ ст., що виявила до певної міри "окрему фізіономію" і повинна зайняти місце в загальній конструкції української літератури як один із її "добре обрисованих типів".⁹ Її його характерною рисою є популярність, позначена впливами протестантизму. Із цим повністю погодився і Л.Деже,¹⁰ а задовго перед ним - І.Панькевич.¹¹

Але М.Возняк, розглядаючи літературну спільність Наддніпрянщини з іншими українськими землями, уміло підкопав нарешті камінь Франкової концепції. Він уважав, що немає причин говорити так, бо народна мова - прикмета не тільки карпаторуського письменства, вона яскраво виявила себе і на східноукраїнському терені. Звідти

дісталася за Карпати одна з "Олександрій", адаптована до такого рівня, що в ній відбився уклад козацького життя.¹² Звичайно, міркував, М.Возняк, на місцевій літературі позначилось сусідство з мадярами, словаками, поляками, як деінде з поляками, білорусами чи росіянами.

Важливий прояв карпатського менталітету ХІІ-ХІІІ ст., за І.Франком, полягав у тому, що громадські інтереси в житті русинів займали надто мале місце. Вузкість політичного кругозору найліпше видно з Добромільського (1648-1700) і Гуклівського (1660-1830) літописів, складених відповідно о.С.Коростенським і о.М.Тригаші. Відчувався також розрив між устремлінням селян і місцевої інтелігенції, котра пішла в "обійми німців, поляків, маляр, а простий народ лишила в темряві".¹³ Та чи не найбільший резонанс у науковому світі викликав афоризм І.Франка щодо "Пісні про образ Клокочівський". Цей твір було приурочено факту спалення церкви в с.Клокочеві комітату Унг і перенесення звідти образу св.Вогородиці до Мукачева, а разом із тим і перемозі польсько-німецьких військ над турками і мадярами під Віднем 12 вересня 1683 р. І.Франко змалював етнопсихологічний портрет безіменного поета, що, "як слід було ждати, противник малярської самостійності, чи маляро-турецької держави, а прихильник німців".¹⁴ Із цим погодився В.Бирчак,¹⁵ Ф.Тихий¹⁶ та ін. Тільки Є.Недзельський, котрий взагалі заперечував належність закарпатської літератури до української, стримано додав і від себе: "Писана эта песнь не столько явным сторонником лабанцев (австрийців - О.Р.), сколько христианином и вернопопданним, которому братоубийственная война вообще представляется злом".¹⁷

У "Студіях на полі карпаторуського письменства" цільне місце відведено сюжету "Про Тибет або про новонайдений світ в Азії" (рукопис із с. Літманової). Тут І.Франко продовжив кристалізувати образ типового закарпатського русина, адже переписувач колоритно передав життя горян. У далеких краях його найбільше цікавлять врожаї зернових, винограду, садовини, наявність води і пасовищ, брак вітрів, дощів і повеней - "тих споконвічних ворогів убогих гірських хліборобів і пастухів".¹⁸

Не тільки особливості побуту, господарської діяльності, політичних поглядів закарпатських українців приваблювали І.Франка. Він намагався творити цілісний образ їх менталітету у кон'юнктурних циклах, у розвитку. Якщо ХІІ століття було в Карпатах "героїчним часом", коли люди переживали різноманітні пригоди і охоче

слухали про завойовницькі походи О.Македонського, то під кінець віку, відзначив І.Франко, зустрічаються спроби записувати народні пісні. А далі у ХІІІ ст. спостерігається потяг до висвітлення природничих, моральних та історіографічних питань. Смаки міняються і в сій есхатології, оповідань про загробне життя і кінець світу, а ворожба стає "інтелектуальною потребою"¹⁹ у цьому ж плані розмірковував і К.Яворський.²⁰

Можна позаздрити глибини Франкового задуму простежити умонастрої людей в Українських Карпатах у ХІІ-ХІІІ ст., у тому числі й на Закарпатті. Для вченого безперечною була природно-географічна єдність, національна ідентичність місцевого населення з русинами (українцями) Галичини, Східної Словаччини та Буковини та інших українських етнічних територій. Він виявив, з одного боку, етнопсихологічне протистояння території мадярським впливам, з другого - її політичну орієнтацію на офіційний Відень. У той же час І.Франко відзначив низький освітній рівень найширших верств народу, прірву між ними та інтелігенцією. Людей тої пори здебільшого захоплювали буденні господарські справи, аніж суспільні. Загалом ХІІ ст. для Закарпаття було "героїчним часом", а протягом ХІІІ ст. домінують есхатологічні мотиви. Старання І.Франка у цьому ракурсі підхопили І.Панькевич, Ф.Тихий, В.Бирчак, Г.Стрипський, О.Мишанич, Л.Деже, В.Микитась; із певними застереженнями ідеї І.Франка потрапили на сторінки праць М.Возняка, Ю.Яворського, Є.Недзельського.

Примітки: 1. Див.: Франко І. Карпаторусская литература // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. - К.: Наук.думка, 1976-1986. Т.41.- С.101-102. 2. Див.: Мушанка М. Невідомий лист Володимира Гнатика // НТЕ.- 1992.- № 1.- С.24-25. 3. Див.: Дорошенко І. Іван Франко - літературний критик.- Львів: Вид-во Львів.ун-ту, 1966.- С.81-89. 4. Мишанич О. Література Закарпаття ХІІ-ХІІІ століть.- К.: Наук.думка, 1964.- С.43-45, 96-101. 5. Микитась В. Давня література Закарпаття.- Львів: Вид-во Львів.ун-ту, 1968.- 255 с. Його ж. Іван Франко як дослідник давньої української літератури.- К.: Наук.думка, 1988.- С.141-148, 255-257. 6. Франко І. Карпаторуське письменство ХІІ-ХІІІ вв. // Збір.творів: У 50-ти т. - Т.32.- С.208. 7. Там же.- С.220-221. 8. Там же.- С.209. 9. Там же.- С.210. 10. Деже Л. Закарпатська література ХІІ-ХІІІ віків та шляхи її дальшого розвитку // Ковтень і українська культура.- Прашів, 1968.- С.74-83. 11. Панькевич І. Тисьоська "Александрія" із початку ХІІІ в. // Наук.зб.т-ва "Просвіта".- Ужгород,

1922.- (Річник 1).- С.7-25. Його ж. Іван Франко і закарпатські українці // Дукля.- 1957.- № 3.- С.76-82. 12. Возняк М. Історія української літератури.- Т.3.- Ч.2. - Львів: Просвіта, 1924.- С. С.123-124. 13. Франко І. Карпаторуське письменство... - С.228. 14. Там же.- С.215. 15. Бирчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі.- Ужгород: Школьная помощь, 1937.- С.46-51. 16. Тихий Ф. З окраїни чесько-руських літературних взаємин // Наук.зб. т-ва "Просвіта".- Ужгород, 1923.- (Річник 3). - С.108-114). 17. Недзельський Е. Очерк карпаторусской литературы. - Ужгород: Школьная помощь, 1932. - С.76-77. 18. Франко І. Студії на полі карпаторуського письменства ХІІ-ХІІІ вв. // Збір.творів: У 50-ти т. - Т.32.- С.414, 417-418. 19. Франко І. Карпаторуське письменство... С.218, 221, 226. 20. Яворський Ю. Ветхозаветные библейские сказания в карпаторусской церковно-учительной обработке конца ХІІІ-го века // Наук.зб. т-ва "Просвіта".- Ужгород, 1927.- (Річник 5). - С.125-204.

О.М.ПАЙКОШ, педагог-пенсіонер, ветеран "Просвіти"
(Ужгород)

МОВНА БОРОТЬБА НА ЗАКАРПАТТІ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Після раптового розпаду Австро-Угорської імперії, що розпочався в жовтні 1918 року, гноблені в ній народи почали швидко відриватися від неї: серби, хорвати, чехи, словаки і румуни. Лише німці і русини залишалися при Угорщині.

Закарпатті згуртувалися в чотирьох народних радах і 21 січня 1919 року об'єдналися на Всезакарпатському конгресі в Хусті в одну Центральну Руську Народну Раду, де висловили своє бажання жити в єдиній Українській Соборній Державі.

Однак політичні події того часу склалися так, що Українська Народна Республіка вела боротьбу з більшовиками, а Народна Республіка Західної України була зайнята поляками. Центральній Народній Раді Закарпаття не залишалося іншого вибору, як прийняти рішення Американської Ради Русинів про злуку Закарпаття з Чехословаччиною, у якій йому з назвою Підкарпатська Русь було обіцяно найширшу автономію.

Проте чеська влада, замість виконання взятих на себе зобов'язань за Сен-Дерменським мирним договором, послала до Ужгорода адміністратором Закарпаття чеха Яна Брейху, завданням якого було довести населення Закарпаття до розбрату в релігійному, мовному і